

Ulla Koskinen, *Hyvien miesten valtakunta: Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa* (Bibliotheca Historica 132), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2011. 446 s.

Ulla Koskinen on väitöskirjassaan rälssiin kuuluneen Arvid Henrikinpoika Tawastin (k. 1599) yksityisen kirjekokoelman kautta valottanut aatelin toimintakulttuuria 1500-luvun lopun poliittisesti levottomana kautena Suomessa. Tawast hoiti kirjeenvaihdollaan sekä hallinnon – sota mukaan lukien – että yksityiselämän asioita. Näiden kirjeiden lisäksi Koskinen on käyttänyt muita kirjekokoelmia ja lähteitä maaomaisuudesta. Arvid Henrikinpojan Tawastin yli 400 saapunutta tai lähetettyä kirjettä on vielä 1500-luvun loppupuolenkin yksityiseksi kirjekokoelmaksi hyvin säilynyt. Keskiajalta on Suomen alueelta säilynyt vain Turun tuomiorovasti Paulus (Paavali) Scheelin (n. 1465–1516) yksityiskirjekokoelma vuosilta 1509–1516.

Kirjeissä Koskinen keskittyy erityisesti puhutteluihin, joiden avulla hän ansiokkaasti avaa rälssin edustajan suhteita ja hierarkiaa hänen vertaisiinsa hyviin miehiin, hänelle työskennelleisiin aatelitomiin palvelijoihin, häntä hierarkiassa ylempänä oleviin aatelisiin sekä kuninkaaseen. Koskinen osoittaa esimerkein, kuinka keskiajalla kehittynyt retoriikan osa-alue *ars dictandi* eli kirjoittamisen taito näkyi Tawastin kirjekokoelmassa. Retoriikka ei kirjeissä suinkaan ollut pelkkiä muotoseikkoja, vaan puhuttelusta voidaan päätellä paljon lähettäjän ja vastaanottajan välisestä suhteesta ja myös heidän statuserostaan. Vaikka itse ilmaisut kirjeissä ovat kaavamaisia, voidaan niiden perusteella tutkia ihanteita ja sitä, mikä oli vuorovaikutuksessa sopivaa. Toisaalta kirjoittajat saattoivat vedota ihanteisiin ajaakseen omia tarkoituksperiään.

Vaikka kirjeet oli osoitettu tietylle henkilölle, ne eivät olleet yksityisiä samalla tavalla kuin kirjeet nykyään. Siksi oli tärkeää kunnioittaa vastaanottajaa häneen asemaansa sopivilla puhutteluilla ja säilyttää näin yhteiskunnan järjestystä. Puhutteluretoriikka heijasteli siis sosiaalista järjestelmää, joka oli toisaalta joustava; järjestelmää myös luotiin sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Kielipelissä toimivat määrittelivät samalla myös toistensa sosiaalisia rooleja.

Koskinen painottaa retoriikan merkitystä ja kielellä pelaamista sosiaalisen todellisuuden luonnissa ja ilmaisussa menneisyydessä. Kirjeistä siis löytyy se, mihin pyrittiin ja miten se perusteltiin, ei niinkään se mitä oikeasti tapahtui. Kielipelit paljastavat aatelin toimintakulttuuria, suhdeverkostoja ja poliittisen

pelin sääntöjä. Niiden kautta päästään myös kurkistamaan arvoihin, ihanteisiin, ystävyteen, vuorovaikutuskeinoihin ja sosiaaliseen järjestykseen. Niissä näkyy kuinka hallinnon ja valtion lisäksi aatelilla oli myös omia velvollisuuksia ja intressejä.

Koskinen tarkastelee myös, kuka kirjeissä pyytää, anelee, rukoilee tai käskää toisia tekemään jotakin eli miten hierarkiat näkyvät pyynnöissä. Ystäviltä pyydettiin neuvoja ja kyseltiin mielipidettä. Palvelijoille ja talonpojille Tawast sen sijaan antaa kirjeissään suoraan ohjeita ilman kohteliaita tervehdyksiä. Hyväntahtoisen herran piti toisaalta olla oikeudenmukainen ja kohtuullinen alamaisilleen. Kirjeissä näkyvät siis sosiaalisten verkostojen pelisäännöt ja toimintalogiikka; miten oli sopivaa puhutella ja toimia eri tai samassa asemassa olevia ihmisiä kohtaan. Tätä diskurssitutkimusta eli puhunnan tapojen tutkimusta ovat aiemmin tehneet esim. Anu Lahtinen, Piia Einonen ja Janne Haikari.

Kirjeissä näkyy myös keskiajan tutkimuksesta tuttu ystävyden käsite. Ystävyydellä oli usein keskeinen asema poliittisessa toiminnassa sukulaisten ohella. Arvid Henrikinpoika saattoi kutsua ystäväksi samassa asemassa olevia ihmisiä, joita ei välttämättä koskaan ollut edes tavannut. Näitä hänen ystäviään olivat aateliset ja muut hallintomiehet. Heitä yhdisti sodankäynti ja paikallistason hallinnosta huolehtiminen, ja heistä tulee väitöskirjan otsikkokin, ”hyvien miesten valtakunta”. Tästä ystävydestä jäivät ulkopuolelle talonpojat ja toisaalta hallitsija. Aatelisia ystäviä kutsuttiin veljiksi ja erityisen hyväksi ystäviksi, kun taas aatelittomia ystäviä vain hyväksi ystäviksi. Ylhäisaatelin edustajia puhuteltiin kunnioittavammin rakkaaksi herraksi. Vaikka ystävät eivät välttämättä olleet tasa-arvoisessa asemassa keskenään, heidän suhteensa oli kuitenkin jollakin tapaa vastavuoroinen. Toisilta pyydetty palvelukset piti ”maksaa takaisin” ja kirjeissä oli oikeutettua viitata kirjeen lähettäjän itse vastaanottajalle tekemään palvelukseen. Koskinen, kuten moni muukin historian tutkija, käyttää ranskalaisen antropologi Marcel Maussin (1872–1950) teoriaa lahjanvaihdon vastavuoroisesta logiikasta jäsentämään lähteistä, kuten tässä tutkimuksessa kirjeistä, saatua tietoa.

Tällaisen ystävyden lisäksi keskiajalla tunnettiin myös ns. romanttisen ystävyden ihanne. Merkkejä jälkimmäisestä ystävydestä tai henkilökohtaisista tunteista ei Arvid Henrikinpoika Tawastin kirjeissä näy, vaan ystävydestä puhutaan fraasein. Sen sijaan kristillisestä rakkaudesta saadut vaikutteet näkyvät ystävyysretoriikassa. Fraasien ystävyteen kuului hyväntahtoisuus ja pyyteettömät vastapalvelukset, ja ystävyys olikin keino hankkia taloudellisia ja poliittisia verkostoja yhteiskunnassa, jossa viralliset instituutiot eivät olleet kehittyneet. Ystävyden lisäksi fiktiivinen sukulaisuus oli keino luoda verkostoja. Tapa tunnettiin jo keskiajalla ja se jatkui vielä 1500-luvun jälkeenkin. Kaikki kirjeissä olevat veljet eivät siis olleet biologisia veljiä, vaan heitä joihin haluttiin olevan veljeyden kaltainen suhde.

Aatelin sosiaalisten verkostojen lisäksi Koskisen tutkimus tuo kaivattua lisävalaistusta 1500-luvun hallinnon, erityisesti paikallishallinnon, käytännön toteutukseen. Keskiaikaisen hajautetun valtion muuttumista kohti modernia valtiota on tutkittu paljon valtiollisten rakenteiden ja lainsäädännön kautta, vähemmän hallinnon käytännön toteutuksen kannalta. Koskisen tutkimuksessa keskitytään siis siihen, miten Arvid Henrikinpoika Tawastin kaltaiset paikallisen rälssin hallintomiehet valtakunnan hallintoa Suomessa käytännössä hoitivat.

Ruotsin keskiaikaisessa valtakunnassa kuningas hallitsi, mutta hänen valtansa oli heikko tai kuningas oli unioniaikana muualla kuin Ruotsissa. Monesti on tuotu esiin, kuinka Kustaa Vaasasta (hall. 1523–1560) alkaen kuninkaat lujittivat valtaansa valtakunnan eri puolilla, erona keskiajan hajautettuun, linnanpäälliköiden itsenäisesti hallitsemiin alueisiin. Kustaa Vaasa pyrki keskiaikaisen läänitysjärjestelmän purkamiseen ja vallan keskittämiseen kuninkaalle, päämääränään hallinnon tehostaminen ja verotulojen kasvattaminen. 1500-luvulla aatelille läänitettyt linnaläänit hävisivätkin kokonaan ja kuninkaan nimittämällä käskynhaltijalla oli valta toimia kuninkaan nimissä kuninkaan valtakirjalla ja tämän sijaisena. Myös voudit olivat 1500-luvulla suoraan palvelussuhteessa kuninkaaseen.

Kustaa Vaasa sai Ruotsin valtiopäivät hyväksymään perintökuninkuuden Vaasa-suvulle. Kustaa Vaasa jakoi kuitenkin kaikille pojillensa omat herttuakunnat. Suomen hän antoi herttuakunnaksi pojalleen Juhanalle (1537–1592) vuonna 1556. Varsinkin 1500-luvun lopun pitkät sota-ajat ja Kustaa Vaasan poikien kyvyttömyys jatkaa isänsä uudistuksia johtivat siihen, että vuosisadan loppupuoli oli Suomessa Koskisen mukaan lähempänä keskiajan hajautettua järjestelmää kuin 1600-luvun keskitettyä hallintoa.

Aatelisto muodostui keskiajalla kuninkaalle suoritetun ratsupalveluksen ja omien tilojen verovapauden kautta. Vaikka aateluus ja verovapaus olivat käytännössä perinnöllisiä, saattoi ratsupalveluksen laiminlyönti johtaa vielä keskiajalla rälssioikeuden menettämiseen. Aateliston roolia valtakunnan politiikassa on tutkittu paljon, kun taas hallinnon arkipäivä ja keskushallinto paikallistasolla ovat olleet vähemmän tutkittuja. Tavallinen aatelisto vastasi väliportaan hallinnon toteutuksesta kuninkaalta saadun valtakirjan haltijoina. Heillä ei siis periaatteessa ollut itsenäistä päätösvaltaa, mutta toisaalta kontrollikoneistoa toimeenpanon varmistamiseksi ei ollut, eikä myöskään aatelin keskinäisiä käskysuhteita ollut määritelty. Koskisen mukaan 1500-luvun lopun viranhaltijat olivat kuitenkin asemaltaan suhteellisen itsenäisiä. Yksi Koskisen tutkimuskysymyksistä onkin, mitä tämä aatelin itsenäinen valta oikein oli. Kuninkaan valta oli 1500-luvulla kuitenkin ylin auktoriteetti, se näkyy kirjeissäkin. Kuninkaan piti toisaalta toimia alamaisiaan kohtaan hyvänä herrana ja häntä sitoivat myös vastavuoroisuuden periaatteet.

Viranhaltijat olivat samaan aikaan auktoriteetteja paikallisesti ja valtakunnassa kuninkaan alamaisia ja heillä oli monesti omat syyt vastustaa kuningasta. Koska kuninkaan uskotuilla oli omien verkostojensa kautta päällekkäisiä uskollisuussuhteita, hallintoa hoitavilla hyvillä miehillä oli siis velvollisuuksia muitakin kuin kuningasta kohtaan. Aateliset saattoivat myös vetoamalla olosuhteisiin tai muihin yleisesti hyväksytyihin syihin vedoten viivyttää kuninkaan määräysten toimeenpanoa, kuten Koskisen kuvaamassa Pähkinälinnan tapauksessa (s. 390–395). Aatelisto pyrki myös pimitämään kuninkaalta ja sopimaan muutoin palvelijoidensa tekemät väkivaltaisuudet ja käytti verkostoja apuna palvelijoiden vapauttamisessa tai tuomiolle joutumisen estämisessä (s. 272–273). Nähtävästi hyvä veli -järjestelmä toimi hyvin jo silloin.

Aatelisto saattoi olla mahtitekijä omalla alueellaan perittyjen maittensa sekä sukulaistensa muodostaman tukiverkoston kautta. Arvid Henrikinpoika Tawast ei ollut tästä poikkeus, vaan hän käytteli välillä hyvinkin itsenäisesti valtaansa

omalla tukialueellaan Hämeessä. Koskinen selvittää selkeästi Tawastin omat sekä hänen sukulaistensa omistukset – myös avioliittojen kautta. Hän huomauttaa myös, että sukunimestään huolimatta Arvid Henrikinpoika ei todennäköisesti kuulunut Tawastien laajaan keskiaikaiseen rälssisukuun.

Vuosina 1570–1595 pitkän Venäjän sodan aikaan Suomesta tuli hallinnon osalta oma pieni keskuksensa, jotta sodankäynnin tarpeet pystyttiin hoitamaan paremmin paikan päällä. Vaikka aatelille annetut läänitykset pienenivät 1500-luvulla, antoi kuningas itään keskittyneen sodankäynnin takia Suomeen enemmän läänityksiä ja lahjoituksia. Arvid Henrikinpoika Tawastinkin tehtävissä näkyi tuolloin aatelille kuuluva vuorottelu sodankäynnin ja hallinnon hoitamisen välillä.

Tärkeänä käytännön hallinnon hoitamisessa kirjeissä näkyvät etäisyydet, aika ja kuljetukset. Jo keskiajan ruotsalaisessa kirjemateriaalissa on vastaanottajalle tarkoitettuja mainintoja siitä, kuinka kauan kirjeenkuljettaja on viipynyt matkalla; ajalla oli hallinnon hoitamisen kannalta merkitystä. Myös Tawastin kirjeissä on tietoja ajoista, Koskinen on selvittänyt kirjeiden kuljettajat, kuljetusajat, lähtöpaikan ja määränpään (s. 348–350). Tutkimuksessa on esimerkkejä siitä, että kuninkaan määräysten toimeenpano ei suinkaan ollut itsestään selvää valtakunnan jokaisessa kolkassa. Kirjeet viipyivät matkalla, käskynhaltijat viivyttelivät epämieluisien käskyjen toimeenpanossa ja tilanne saattoi muuttua olennaisesti alkuperäisen kuninkaan käskyn tarkoituksesta. Mukana on myös esimerkkejä välillä surkuhupaiseksi muuttuneista tilanteista, joissa tykistö ja muut joukot eivät millään löydä toisiaan (s. 359–361) tai Ruotsin ja Venäjän valtakuntien rajankatselmuksella ei kerta kaikkiaan ota onnistuakseen (s. 361–378).

Tawast oli muiden aatelisten lailla kuitenkin riippuvainen kuninkaasta, hänen suosiostaan ja erityisesti hänen myöntämistään läänityksistä. Kuningas pystyi antamaan ja perumaan läänityksiä tilanteen mukaan. Kuninkaan tekemät nimitykset esim. kihlakunnantuomareiksi olivat haluttuja ja myös hyvä syy pysyä kuninkaan suosiossa. Tästä riippuvuudesta huolimatta kuninkaan oli olosuhteiden ja hitaan tiedonkulun takia pakko antaa viranhaltijoille vapauksia hallinnon käytännön toimeenpanossa. Tawast ja muut hyvät miehet toimeenpanivat kuninkaan käskyjä luovasti omiin verkostoihinsa tukeutuen ja samalla omia intressejään ajaen.

Kustaa Vaasan pyrkimykset kirkon ja maallisen hallinnon erottamiseen onnistuivat sen sijaan jo 1500-luvulla. Keskiajan tilanteeseen verrattaessa yksi merkittävä tekijä eli kirkko puuttuu selkeästi Tawastin kirjeenvaihdosta ja muista lähteistä. Kirjeaineistossa papiston kirjeet puuttuvat lähes kokonaan. Myöskään 1500-luvun uskonkiistat tai Arvid Henrikinpoika Tawastin suhde niihin ei näy kirjeenvaihdossa. Kirjeistä puuttuvat niin ikään lyhyen ajan valtasuhteiden muutokset, ja esimerkiksi paljon Suomen historiassa tutkittu nuijasota ei näissä lähteissä tule paljon esille.

Koskinen teksti on sulavaa ja helposti luettavaa, tosin joiltain osin tekstiä olisi voinut tiivistää toiston välttämiseksi. Erityisen mielenkiintoista oli lukea lainauksia suoraan lähteistä, niissä sen ajan toimijoiden oma ääni tulee selkeästi esille. Koskinen käyttää ison osan väitöskirjastaan kielipelin käsittelyyn, ja juuri sen ansiosta paljastuu monipuolinen kuva 1500-luvun lopun aateliston suhdetoimintaverkostosta, mikä on tervetullutta 1500-luvun Suomen valtasuhteita koskevaan paikallisen tason tutkimukseen. Koskinen väitöskirja jatkaa

ansiokkaasti vallan tutkimusta monipuolisena ilmiönä; aiemmin vastaavaa tutkimusta ovat tehneet esim. Mirkka Lappalainen, Anu Lahtinen, Pii Einonen, Raisa Toivo ja Janne Haikari.

Tuula Rantala, FM
Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Helsingin yliopisto
tuula.m.rantala[at]helsinki.fi